Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

Alp(LK)2169

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas 2002 m. spalio 26 d. Nr. 207 (35)

Saturday supplement October 26, 2002 No. 207 (35)

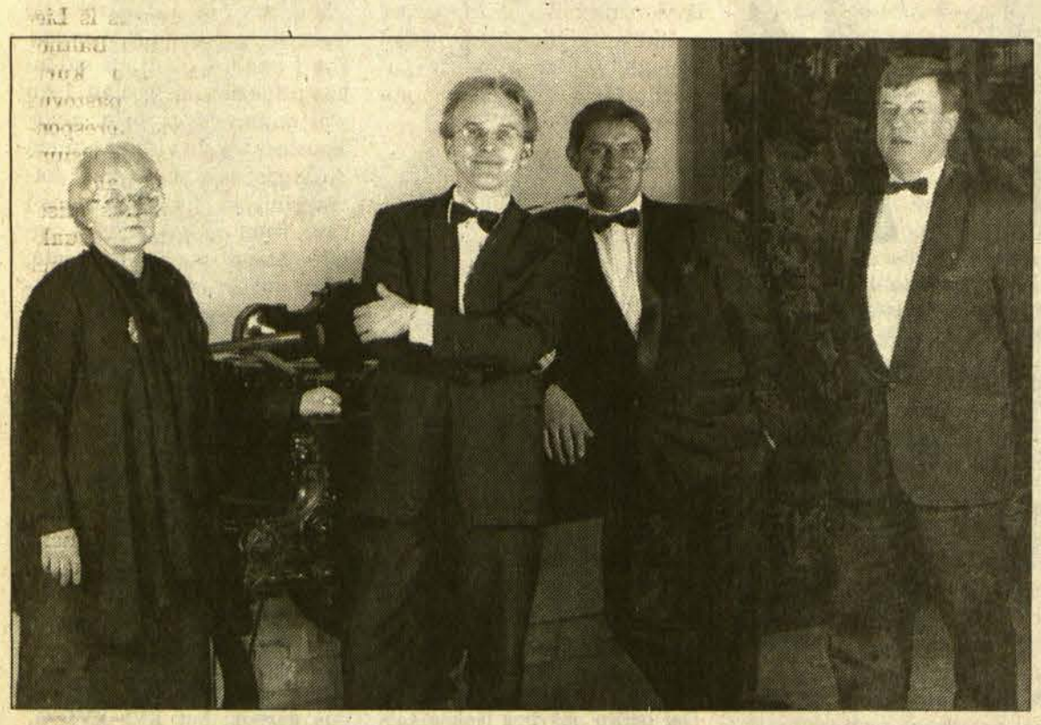

Dr. Razmos vardo muzikinės premijos 2002 metų laureatai — Valstybinis Vilniaus kvartetas. Iš kairės: Audronė Vainiūnaitė, Artūras Šilalė, Girdutis Jakaitis, Augustinas Vasiliauskas.
Michail Raškovskij nuotrauka.

Lietuvių fondo premija — Valstybiniam Vilniaus kvartetui

Prisimindamas okupuotoje Lietuvoje dainavusius tautiečius, sėkmingai kovojusius už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, Lietuvių fondas šių metų pradžioje paskelbė šio fondo įsteigėjo dr. Antano Razmos vardo 25,000 dolerių nedalomą kultūrinę muzikinę premiją. Buvo numatyta ją skirti muzikui arba muzikiniam vienetui, atitinkančiam vieną arba daugiau šių sąlygų: muzikui arba muzikiniam kolektyvui už kūrybinę muzikinę veiklą, skatinančią lietuvybės išlaikymą tarp lietuvių Lietuvoje ir užsienyje; kompozitoriui, sukūrusiam stambų, ryškų sceninį, simfoninį ar vokalinį kūrinį, susijusį su lietuviška tematika ir sulaukusį teigiamo įvertinimo; įvairių sričių atlikėjams — kolektyvams ir pavieniams menininkams, parengusiems gerai įvertintas programas arba spektaklius, atliktus Lietuvoje arba užsienyje, aktyviai propaguojantiems lietuvišką muziką.

Lietuvių fondo kultūrinės muzikinės dr. Antano Razmos vardo premijos komisijos pirmininkas solistas Stasys Baras pasidžiaugė, kad iš organizacijų ir pavienių asmenų buvo gauta 17 paraiškų, premijai rekomenduojančių žinomus muzikinius kolektyvus, kompozitorius, atlikėjus. Pasaulio lietuvių centre įvykusiame Lietuvių fondo kultūrinės muzikinės dr. A. Razmos premijos komisijos posėdyje, atplėšus visų šešių šios komisijos narių prisiųstus vokus ir patikrinus slaptu balsavimu pareikštą kiekvieno apsisprendimą, rasta, kad penki balsavo už valstybinį Vilniaus kvartetą ir tik vienas už Vilniaus savivaldybės chorą „Jauna muzika".

Taigi, premijos laureatu tapo Valstybinis Vilniaus kvartetas.

Ta proga premijos komisijos narę, Lietuvos Nacionalinės premijos laureatę, muzikologę Oną Narbutienę paprašiau atsakyti į kelis klausimus.

— Taigi, kone visi komisijos nariai balsavo už Valstybinį Vilniaus kvartetą. Tad kuo iš gana plačiai pagarsėjusių, premijai pasiūlytų muzikinių kolektyvų, atlikėjų, kompozitorių išsiskiria Vilniaus kvartetas? Kas būdinga jo meniniam muzikiniam lygiui, interpretavimo tradicijai, koncertų programoms?

— Pasirinkimas iš tikrųjų buvo didelis. Aišku, kaip paprastai, ne visi pristatytieji atitiko premijos reikalavimus. Bet iš tiesų buvo labai gerų pretendentų, vertų apdovanojimo. Tad reikėjo kruopščiai apsvarstyti visus „už" ir pasverti sprendimą.

Visgi gilinantis į kandidatų kūrybines biografijas ir premijos sąlygas, reikia pripažinti, kad su Vilniaus kvartetu sunku konkuruoti. Jo koncertinė veikla tiek Lietuvoje, tiek ir užsienyje yra nepaprastai intensyvi, interpretacijos meninis lygis susilaukęs aukščiausių užsienio spaudos įvertinimų, o kvarteto koncertų programos išsiskiria originalumu ir išradingumu. Jau eilę metų, šalia pavienių koncertų, kvartetas rengia ciklus, kurie sudaro unikalią galimybę susipažinti su epochos stiliumi arba vieno kompozitoriaus kūrybos evoliucija. Štai tik keletas pavyzdžių. 19-kos koncertų ciklas, aprėpęs visus J. Haydn kvartetus; visi L. van Beethoven styginiai kvartetai — 2000-siais metais aštuoni koncertai; romantinės ir lietuvių šiuolaikinės muzikos vakarai — 2001 metais — šeši koncertai; šiais metais surengti ir 2003 metais tęsiami, Europos sąjungos valstybių kamerinės muzikos vakarai — iš viso net 15 koncertų. O kiek koncertuota užsienyje!

— Šiandien išvykti į užsienį gali visi, ir veržlesni randa progų koncertuoti. Tačiau gastrolių lygmuo būna labai nevienodas. Turbūt svarbu ne tik koncertuoti svetur, bet ir koncerto paskirtis bei salės prestižas?

— Iš tikrųjų, gastrolių reikšmę bei vertę apsprendžia rengiamų koncertų vieta ir programa. Valstybinis Vilniaus kvartetas yra grojęs garsiose pasaulio koncertų salėse — Leipcigo Gewandhaus, Vienos Musikvrein, Zalcburgo Mozarteum, New Yorko Merkin Concert Hall, Miuncheno Baverishe Rundfunk ir daugybėje kitų.

Verta paminėti bent keletą svarbių festivalių, kuriuose Vilniaus kvartetas yra dalyvavęs: Bregenco (Austrija), Echternacho (Liuksemburgas), Kuhmo (Suomija), Musica viva (Miunchenas), Rytai-Vakarai (Prancūzija) ir kt.

Vien nepriklausomybės laikotarpiu Valstybinis Vilniaus kvartetas Lietuvoje ir užsienyje yra įrašęs 17 kompaktinių plokštelių (CD).

— Viena svarbių sąlygų Lietuvos fondo kultūrinei muzikinei dr. A. Razmos vardo premijai gauti — repertuaro lietuviška tematika. Nemažiau svarbu garsinti užsienyje lietuvišką muziką, atlikimo aukštą lygį. Kuo Vilniaus kvartetas pasižymi šiose srityse?

— Lietuviškos muzikos propagavimo srityje Vilniaus kvartetui priklauso išskirtinė vieta mūsų kultūroje. Kvarteto repertuare yra per 100 lietuviškų kūrinių, kurių dalis (apie 40) jam dedikuoti. Be lietuviškų kūrinių neapsieina lietuviškos muzikos pristatymas užsienio ir Lietuvos festivaliuose. Vien 1997-2001 m. laikotarpiu lietuviški kvartetai buvo atlikti 65-iuose koncertuose svetur. Vilniaus kvartetas yra surinkęs, redagavęs, atlikęs ir įrašęs visus M. K. Čiurlionio kūrinius kvartetui. Jis —, vienintelis kamerinis kolektyvas, skiriantis daug dėmesio kompozitorių — išeivių kūrybai. Yra atgaivinęs, atlikęs ir įrašęs į CD V. Bacevičiaus, V. Jakubėno, J. Gaidelio, J. Kačinsko kvartetus. Su Vilniaus kvarteto vardu susijęs lietuviško kvarteto žanro ilgų dešimtmečių sėkmingas kelias. Sunku pervertinti kvarteto nuopelnus šioje srityje.

Šiuolaikinė muzika taip pat užima labai svarbią vietą Vilniaus kvarteto repertuare. Vertindami aukštą atlikimo lygį ir didžiulį pasišventimą savo darbui, Vilniaus kvartetui pirmąjį savo kūrinio atlikima yra patikėję Švedijos, Suomijos ir kitų užsienio valstybių kompozitoriai.

* * *

Kitą dieną po šio pokalbio su muzikologe dr. Ona Narbutiene Lietuvos Nacionalinėje filharmonijoje, ryšium su Lietuvių fondo kultūrinės muzikinės dr. A. Razmos vardo svarios premijos paskyrimu Vilniaus kvartetui, buvo sukviesta spaudos konferencija. Gausų žiniasklaidos atstovų būrį dr. O. Narbutienė supažindino su Lietuvių fondo vaisinga veikla, pabrėžė, kad jį įsteigti prieš 40 metų iniciatyvos ėmėsi dr. A. Razma, kurio vardu pavadinta ir ši, bene pirmoji, Lietuvių fondo reikšminga muzikinė premija.

Spaudos konferencijoje kalbėjęs kitas vertinimo komisijos narys prof. Algirdas Ambrazas pasakė, kad Valstybinis Vilniaus kvartetas iš tiesų vertas LF premijos, jau vien už aktyvų ir vaisingą lietuviškos muzikos puoselėjimą ir propagavimą pasaulyje. Vilniaus kvartetą profesorius pavadino ne tik aukšto, europietiško meninio lygio, bet ir lietuviškos muzikos patriotu.

Vienas seniausiai kvartete grojančių narių, Augustinas Vasiliauskas, viso kvarteto vardu nuoširdžiai padėkojęs Lietuvių fondui, premijos komisijai už aukštą įvertinimą, pasakė, kad savo repertuarą jis ir toliau turtins lietuvių kompozitorių kūriniais. Jau lapkričio mėnesio antroje pusėje kvartetas atliks mūsų žymaus kompozitoriaus Stasio Vainiūno kvintetą, paminint šio talentingo muzikos kūrėjo mirties 20-sias metines. Kiek vėliau kvartetas imsis įgroti į kompaktines plokšteles kompozitorių V. Laurušo ir O. Balakausko kūrinius.

Žiniasklaidos atstovams A. Vasiliauskas pranešė, kad kvartetas su pasitenkinimu priėmė Lietuvių fondo valdybos kvietimą lapkričio 9 d. su koncertine programa atvykti į Čikagą šio fondo įkūrimo 40-čio paminėjimo proga. Tai bus penktoji kvarteto išvyka į Ameriką. Bet ši kelionė ypač maloni, nes skrenda pas savus, pas tautiečius, į miestą, kuris vadinamas užsienio lietuvių sostine, sakė A. Vasiliauskas. Čikagos lietuviams, Lietuvių fondo nariams, kvartetas numatęs pagroti šio muzikinio kolektyvo himnu vadinamą S. Naujalio „Svajonę", L. van Beethoven 11-ąjį kvartetą ir V. Mozarto „Mažąją nakties muziką".

Spaudos konferencijoje dalyvavo visi keturi kvarteto dalyviai. Be abejo, *Draugo* skaitytojams bus įdomu bent kiek sužinoti apie juos. Pirmuoju smuiku Vilniaus kvartete anksčiausiai — nuo 1965 m. griežia Audronė Vainiūnaitė, garsaus lietuvių kompozitoriaus Stasio Vainiūno duktė. Ji mokėsi Vilniaus konservatorijos prof. V. Radovičiaus ir Maskvos konservatorijos prof. D. Oistracho klasėse. Už nuopelnus garsinant Lietuvos vardą pasaulyje S. Vainiūnaitė apdovanota LDK Gedimino IV laipsnio ordinu. Antruoju smuiku nuo 1999 m. kvartete groja gražią lietuvišką pavardę turintis Artūras Šilalė. Pasirodo, jis kilęs ne iš tokio pat pavadinimo Žemaitijos miestelio, bet iš dainingosios Dzūkijos. A. Šilalė mokėsi Lietuvos muzikos akademijoje prof. J. Urbos klasėje. Violenčelininkas Augustinas Vasiliauskas studijavo Vilniaus konservatorijos prof. D. Svirskio klasėje, meistriškumą gilino Maskvos konservatorijoje. Kvartete griežia nuo 1970 m. Visuomet su šypsena, gera nuotaika griežia altininkas Girdutis Jakaitis. Jis studijavo Lietuvos muzikos akademijoje pas dėstytoją E. Vyčiną ir prof. P. Radzevičių, stažavosi Zalcburge pas prof. T. Riebl. Kvartete griežia nuo 1996 m.

Visi keturi kvarteto nariai koncertuoja ir kaip solistai bei įvairiuose kituose ansambliuose. A. Vainiūnaitė ir A. Vasiliauskas yra Lietuvos Muzikos akademijos profesoriai.

Algimantas Antanas Naujokaitis

Lietuvių fondo Kultūrinei muzikinei dr. Antano Razmos vardo premijai skirti komisijos JAV-se nariai ir LF atstovai. Iš kairės: dr. Antanas Razma, Alvydas Vasaitis, Stasys Baras, muz. Darius Polikaitis, dr. Jonas Valaitis ir Povilas Kilius.

Jonas Bretkūnas: Biblijos į lietuvių kalbą vertėjas

Pirmosios lietuviškos Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas ir to meto lietuviškų raštų studijos PLB Lituanistikos katedroje Čikagoje

Elizabeth Novickas

Sunku būtų šiandien įsivaizduoti, koks būtų mūsų gyvenimas be rašto. Dar sunkiau įsivaizduoti, kaip būtų, jeigu patys turėtume sukurti raštą kalbai, kurią esame tik girdėję ir šnekėję. Bet toks ir buvo XVI ir XVII amžiaus rašytojų uždavinys — tiksliai išgirsti kiekvieną lietuvių kalbos garsą ir sugalvoti ar parinkti jam tinkamą ženklą. Tarp ankstyvųjų lietuvių kalbos rašto kūrėjų (Martyno Mažvydo, Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo) šiemet mums ypač svarbus atrodo Jonas Bretkūnas, pirmasis išvertęs visą Bibliją į lietuvių kalbą, — šiemet sukanka 400 metų nuo jo mirties 1602 metais. Simboliškai tai ir jo verstos *Biblijos* 400 metinės, nes jis taisinėjo savo darbą iki mirties.

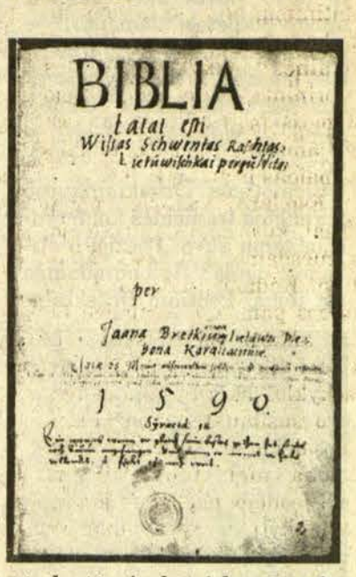

Illinois universiteto PLB Lituanistikos katedroje Čikagoje studentės Audra Adomėnas ir Elizabeth Novickas dabar kaip tik studijuoja lietuvių kalbos rašto istoriją su prof. Giedriumi Subačiumi.

Nukelta į 2 psl.

Muzikinei LF dr. Antano Razmos vardo premijai skirti komisijos nariai Lietuvoje (iš kairės): Rokas Zubovas, dr. Ona Narbutienė ir prof. Algirdas Ambrazas.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose

Paskirta Dr. Antano Razmos vardo muzikinė premija, o jos šiemetinis laureatas: Valstybinis Vilniaus kvartetas; J. Bretkūnas — *Biblijos* į lietuvių kalbą vertėjas (1 psl.).

Jotvingių premija apdovanotas poetas-vertėjas Jonas Zdanys (2 psl.).

Prof. V. Kubilius ir A. Naujokaitis nušviečia Juozo Keliuočio gyvenimą ir darbus (3 ps.).

„Be atleidimo ir susitaikymo mūsų tauta negalės išlikti", savo straipsnyje apie nusikaltimus ir bausmes teigia dr. V. Bieliauskas (4 psl.)

Jotvingių premija — išeivijos poetui Jonui Zdaniui

Druskininkuose nuskambėjo, nuaidėjo kasmetinis, jau tryliktas, Poetinis ruduo.

Šį kartą toji poezijos šventė prasidėjo Vilniuje. Rašytojų klube gausiai publikai savo naujus eilėraščius skaitė jaunieji poetai, tarp kurių buvo ir svečių iš Latvijos. O į Druskininkus suvažiavo gausus ir kitų užsienio šalių poetų būrys — iš Estijos, Bulgarijos, Lenkijos, Slovėnijos, Rusijos, Baltarusijos, net JAV, Tailando bei kitų pasviečių. Amerikietė poetė J. C. Todd anoniminio eilėraščio konkursuose net pelnė ketvirtą vietą. Už anglų kalba parašytą ir Rimvydo Strėlkūno į lietuvių kalbą išverstą eilėraštį ją aplenkė ir pelnė antrąją vietą iš Čikagos pakeliui į tarptautinę Frankfurto knygų mugę atskridusi Eglė Juodvalkė.

Beje, Poetinis Druskininkų ruduo jau tampa negrynai lietuvišku, bet tarptautiniu poetų festivaliu. Tuo būdingas ir „Vagos" leidyklos išleistas kasmetinis almanachas *Poetinis Druskininkų ruduo 2002 / Druskininkai Poetic Fall 2002*. Almanache išspausdinta gausių užsienio svečių kūryba originalo ir lietuvių kalbomis. Visi autoriai pristatyti trumpomis angliškomis anotacijomis. O lietuvių autorių poezija almanache šiemet jau pateikta vien angliškais vertimais, tikintis, kad lietuviškai parašyti eilėraščiai Lietuvos skaitytojams lengvai surandami kitur, o vertimai padeda kitataučiams susipažinti su mūsų poetų kūryba.

Šiemetinis Poetinis Druskininkų ruduo pradėjo šių šventčių ciklą, pavadintą daugelio pasaulio šalių mitologijoje teigtų keturių pagrindinių elementų — ugnies, vandens, oro ir žemės pavadinimais. Šiemetinio Poetinio rudens šventė buvo skirta aktyviausiam mūsų planetos elementui — ugniai. Ateinančių trejų metų šios poezijos šventės renginiai bus skirti likusiems elementams — vandeniui, žemei ir orui.

Šiemetinės Druskininkuose surengtos tradicinės konferencijos tema buvo „Poezija ir stichijos: ugnis". Apibūdindamas šią temą, Poetinio Druskininkų rudens organizatorius ir svarbiausias vadovas, savaitraščio *Literatūra ir menas* redaktorius, poetas Kornelijus Platelis sakė, kad ugnies tema šioje konferencijoje siūlo pakalbėti apie poetinės kalbos energiją, apie tai, kas poetinei kalbai teikia jėgos ir skiria ją nuo kitų kalbėsenų. Beje, tarp naktinių, kamerinių ir kitokių poezijos skaitymų buvo taip pat anoniminio eilėraščio konkursas, skirtas ugnies temai. Daug energijos, ugnies tryško iš šiame konkurse dalyvavusių poetų kūrybos, tačiau vertinimo komisijai įdomiausia pasirodė lenkų poetės Krystynos Rodowskos kūryba, pelniusi pirmą vietą.

Poetinio Druskininkų rudens šventėje buvo pristatytos per metus išleistos poezijos knygos. Vilniaus senamiesčio džiazo-roko kavinėje buvo atlikta vilniečio džiazo muzikanto, Frankfurto knygų mugės dalyvio, Vladimiro Tarasovo „Sonatina poetų balsams". Kartu su muzikantu šį kūrinį atliko poetas Sigitas Geda ir Vilniuje dabar gyvenantys Amerikos poetai Kerry Shawn Keys ir Gerardo Beltran. Grupė poetų — anoniminių eilėraščių konkurso nugalėtojų savo eiles skaitė Užupio kavinėje.

Svarbiausias Poetinio Druskininkų rudens įvykis — kasmetinės Jotvingių premijos nugalėtojo paskelbimas. Šiemet šios premijos laureatu tapo išeivijos poetas ir vertėjas Jonas Zdanys, gyvenantis Connecticut valstijos mieste North Haven. 1950 m. gimęs New Britain jis studijavo anglų literatūrą Yale universitete, jame dėstė, o dabar aukštas pareigas užima minėtos valstijos Švietimo ministerijoje. Eilėraščius rašo lietuvių ir anglų kalbomis, yra išleidęs šešis poezijos rinkinius anglų kalba. Atskiromis knygomis išleido paties verstas Sigito Gedos, Leonardo Andriekaus, Kornelijaus Platelio, Henriko Radausko, A. Nykos-Niliūno poezijos knygas. Į anglų kalbą išvertė ir paskelbė taip pat kitų lietuvių poetų eilėraščių. J. Zdanio knygos leidžiamos ir Lietuvoje. 1999 m. leidykla „Vaga" Vilniuje išleido jo prozinių eilėraščių rinkinį *Dotnuvos stoty*. Į šią knygą sudėti lietuvių ir anglų kalbomis parašyti kūriniai. Į lietuvių kalbą juos išvertė Kornelijus Platelis ir jo sūnus Edgaras. Prieš pat šiemetinę Poetinio Druskininkų rudens šventę Rašytojų sąjungos leidykla gražiai išleido kitą J. Zdanio eilėraščių knygą *Dūmų stulpai*, daug kuo lėmusią jam Jotvingių premiją. Šis J. Zdanio poezijos rinkinys — pirmasis, parašytas vien lietuvių kalba. Pasak literatūros kritiko Valentino Sventicko, žmogaus laikinumas, svetimumo ir dvilypumo būsenos, žiaurumo ir patiklumo psichologija — apie visa tai poetas šioje knygoje kalba ramiu intelektualo balsu.

Poetinio Druskininkų rudens organizatorius K. Platelis apgailestavo, kad dėl kitų įsipareigojimų šį kartą J. Zdanys negalėjo atvykti į Druskininkus. Poetinio rudens dalyviams ir svečiams iš Connecticut jis atsiuntė šiltą laišką, kurį visiems pakelbė K. Platelis.

Atsiprašes, kad negalėjo dalyvauti Poetiniame Druskininkų rudenyje, su kitais pasidalinti poezija, pasidžiaugti šio renginio dvasia, J. Zdanys toliau rašo: „Poetinis Druskininkų ruduo — labai reta, unikali pasaulyje šventė, ir tikrai apgailestauju, jog dėl nelauktai susiklosčiusių aplinkybių tarnyboje negaliu atvykti. Taip kartais gyvenimas susiklosto, ir esu dėkingas likimui, kad galiu būti tarp jūsų nors taip.

Per poeziją savo nebylia, tylia savastim mes vis geriau pažįstam pasaulį.

Žmogus šioje žemėje — iš tiesų tiktai vykdytojas, reiškėjas. Rašydami poeziją mes spontaniškai, intuityviai atrandam atsitiktinius, kartais iracionalius jos eilutėmis kalbančius derinius.

Rašydami mėginame suvokti ir perteikti gyvenimo reikšmes — per metaforą, eilutėse sutelktą žadinančią kalbos galią mėginame suprasti ir perteikti mūsų giminystę su tuo, kas pulsuoja pirmapradžiuose kūriniuose, mūsų senovinėse lietuviškose dainose.

Poezija man, bėgant metams, vis labiau tampa pranašyste. Per poeziją pajaučiu, išvystu pasaulio ateitį, geriau pažindamas žmogų ir mūsų aplinką — sutartinę ir įsivaizduojamą, juntamą, apčiuopiamą, dvasinę.

Poezija — tai langas į moralinį pasaulį. Man tai labai svarbu, nes visą gyvenimą jaučiuosi dviejų pasaulių žmogum — Amerikos ir Lietuvos. Per poeziją susijungiu su jais abiem, per poeziją pajuntu turįs lietuvišką atmintį, kuria privalau pasinaudoti, idant suprasčiau savo ir kitų praeitį bei dabartį, susikurčiau moralų dvikalbį gyvenimą.

Tokių temų esama mano kūryboje. Esu dėkingas likimui už suteiktas progas tas temas ir tuos suvokimus išplėtoti.

Nuoširdžiai dėkoju Jotvingių premijos komitetui, Lietuvos kultūros ministerijai ir Druskininkų merui už tokį aukštą mano siekių įvertinimą. Man didelė garbė gauti tokį ypatingą apdovanojimą. Daug metų rašau eilėraščius, daug metų verčiu lietuvių poeziją į anglų kalbą, esu sulaukęs pripažinimų. Tačiau Jūsų įvertinimas man pats aukščiausias. Liksiu visą gyvenimą dėkingas savo kolegoms Jotvingiams, kad priimate mane į savo šventąjį jotvingišką ratelį. Mano mama kaunietė, tėvas suvalkietis, o štai aš dabar — Jotvingis. Būdamas juo pasižadu ir toliau darbuotis lietuvių literatūros labui," — baigė savo laišką J. Zdanys.

Draugo šeštadienio priedo skaitytojams siūlome tris J. Zdanio eilėraščius iš jo naujausios knygos *Dūmų stulpai*.

Algimantas A. Naujokaitis

Jotvingių premijos laureatas poetas ir vertėjas Jonas Zdanys (kairėje) ir Poetinio Druskininkų rudens organizatorius poetas Kornelijus Platelis. Džojos Barisaitės nuotrauka.

Jonas Zdanys

VISRAKTIS

Tėra
vienintelė
viso
gyvenimo
paslaptis,
kurią
sužinoti
verta.

Tu ją atskleidei.

Aš taip pat atskleisiu.

VAIZDAS / PERSPĖKTYVA

Tirpstančio sniego ir žiemos lietaus
vanduo pėdsakuose

Bejėgiai paukščiai pageltusioj kovo žolėj

Langai neatlaiko vėjo stiklas trupa
uždūsti kai sunkiai alsuodamas
prisilieti tamsiam kambary

Sienos girgžda —
baltas atsakymas
lūžis atsiliepiantis durų plyšiuos
— sako
pudruoti grumstai
birios dulkės
juodi pelenai

Kur iliuzija prasideda

Visur tamsios gėlės
raudoni žali gyvių pūkai

— Toks plonas mėnuo

ČIA, ČIA ŠVIESA

Kuo galim pasitikėti?
Prisiminimas yra užmaršties forma.
Vardai iškeverzoti kreida juodoj lentoj.
Tiktai vieną akimirką žinau,
galiu pasakyti, suprantu, kad tu...
Vieną akimirką laikas įžiūrimas.
Namas, kuriam gyvenu, baigia atšalti.
Dulkės po pirštais.
Skausmas rankose.
Šalta balta linija.
Veido ir juosmens prisilietimas
tos, su kuria norėčiau gulėti visą gyvenimą.
Matau ją, iš tolo, kartais pasikalbam.
Gyvenimai nepasidalinti, vienas kūnas
praeidamas meta šešėlį ant kito.
Save sutinku tamsoj.
Kažkas šalia mėgina atimti regėjimą.
Palauk. Čia, čia šviesa.

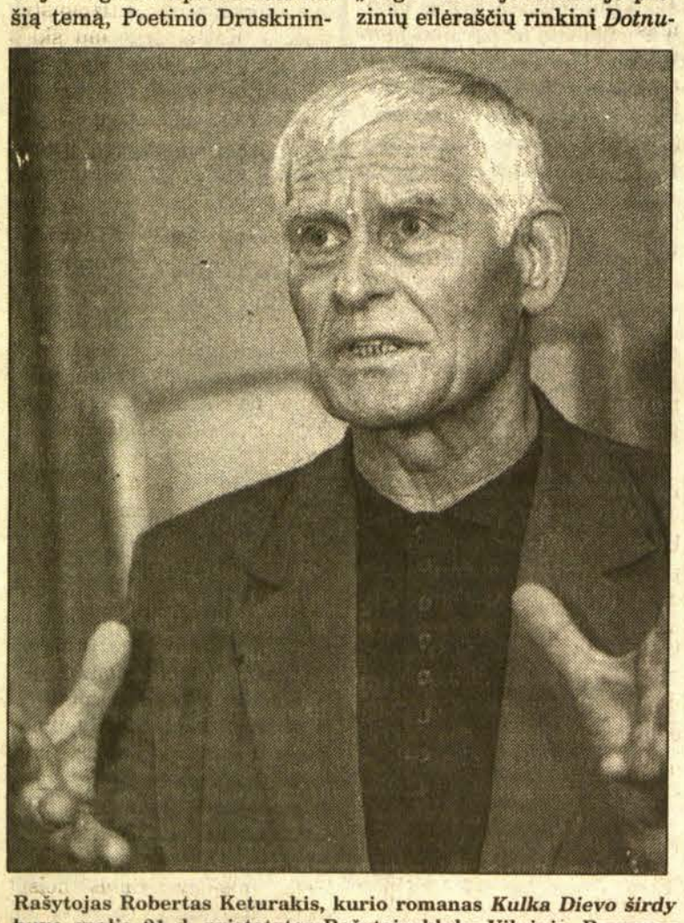

Rašytojas Robertas Keturakis, kurio romanas *Kulka Dievo širdy* buvo spalio 21 d. pristatytas Rašytojų klube Vilniuje. Romanas buvo vienas iš 2002 m. *Lietuvių balso* (Čikagoje) konkurso laimėtojų. Gedimino Žilinsko nuotrauka.

Jonas Bretkūnas...

Atkelta iš 1 psl.

Subačius ne tik dėsto Čikagoje rudens semestrus, bet ir dirba Lietuvių kalbos instituto Vilniuje direktoriumi. Kartu su prof. Jochen D. Range iš Greifswaldo Ernst Moritz Arndt universiteto Baltistikos instituto Vokietijoje jis organizuoja Bretkūno *Biblijos* jubiliejaus renginių ciklą Lietuvoje ir Vokietijoje. Tarp kitų renginių abiejose šalyse (konferencijų, paskaitų, koncertų) — Bretkūno *Biblijos* vertimo rankraščio keletas tomų bus pirmą kartą eksponuojami Lietuvoje (Taikomosios dailės muziejuje, Arsenalo g. 3A, Vilniuje, nuo lapkričio 27 dienos).

Pradedant skaityti lietuviškus XVI amžiaus raštus, pirmiausia reikia priprasti prie šriftų formos, nes viso to amžiaus knygos buvo išspausdintos mums dabar neįprastomis gotikinėmis raidėmis. Šriftų, kurie buvo sukurti kitoms kalboms, naudojimas lietuviškų raštų kūrimą tiek lengvina, tiek sunkina: lengva, kad nereikia išradinėti kažko absoliučiai nauja, sudėtinga — kad kitos kalbos raidės ne visada atitinka lietuvių kalbos garsus.

Rytų Prūsijos rašytojai buvo linkę naudoti ir lenkų, ir vokiečių kalbų rašybos ypatybes. Matome to laiko knygose išspausdintas „sch", „sz" raidžių grupes; tik XIX amžiaus gale įsivyravo mums dabar įprasta „š" raidė. Lietuvoje rašytojai dažniau tam garsui naudojosi iš dviejų raidžių suaugusia *β*. Dėl lenkų rašybos įtakos Lietuvoje dvibalsiai „ai" ar „ei" buvo rašomi „ay" ar „ey", o Prūsijos lietuviškuose raštuose žymėta atitinkamai „ai" ar „ei".

Lietuviams buvo ypač sunku apsispręsti, kaip atskirti ilgąją „i" nuo trumposios. Kai kurie rašytojai XVI–XVII amžiuje žymėjo garso „i" trumpumą, sudvigubindami priebalsį, einantį po to, tad rašė *ligga*, o ne *liga*. Prūsijos lietuviai dažniau vartojo „y" raidę žymėti ilgajam garsui (visai kaip darome ir šiandien), bet nenuosekliai — todėl randame parašyta ir *ira*, ir *malonybes*.

Skaitant šiuos raštus per paskaitas Illinois universiteto PLB Lituanistikos katedroje, studentams reikia perprasti, kad bendrinė lietuvių kalba tada dar neegzistavo, todėl net tame pačiame tekste tie patys žodžiai buvo rašomi skirtingai. (Beje, tais laikais tai galiojo daugeliui kalbų; mums dabar įkaltas supratimas, kad žodžiai turi būti parašyti tik taip, o ne kitaip, irgi dar nebuvo atsiradęs!)

Lietuvių kalboje buvo (ir yra) garsų, kuriem pažymėti rašte iš viso nebuvo atitinkamų raidžių. Autoriai tada turėjo sugalvoti ar pasiskolinti raides. Mažvydas ir kiti ankstyvieji Rytų Prūsijos rašytojai vartojo „u" raidę žymėti dvibalsiui „uo" (matyt, skolinosi iš čekų kalbos rašybos). Nosinės raidės („ą", „ę", „į", „ų") mums dabar reiškia ilgus garsus, bet XVI–XVII a. jos žymėjo garsus, tariamus per nosį, t.y. su tam tikru garso „n" atspalviu ar ir pačiu garsu (iš to ir pavadinimas *nosinė balsė*, kad buvo tariama per nosį). Kartais randame parašyta „an", „en", „in", „un", kur dabar žymime „ą", „ę", „į", „ų", ar atvirkščiai — *dągaus* vietoj dabartinio *dangaus*.

Čia rašytojai susidūrė su tuo, ką dabar vaidintume techniniais nesklandumais. Jeigu spaustuvė neturėjo nei raidžių, nei priemonių joms gaminti, tai negalėjo jų ir naudoti. Lenkų kalboje jau buvo „ą" ir „ę" raidės, tačiau lietuviams jų neužteko, buvo reikalingos ir „į" bei „ų". Siauroji „ė" raidė tik kiek vėliau atsirado (pirmojoje lietuvių kalbos Danieliaus Kleino gramatikoje XVII a. viduryje) — iki tol garsas ė paprastai išspausdintas taip pat, kaip ir garsas *e*: tiesiog „e".

Be to, iš viso nežinome, kiek įtakos galutiniam knygos vaizdui turėjo spaustuvininkai — ar jie koregavo tekstus? Kiek netikslumų padaryta rašytojo, kiek spaustuvininko? Išlikęs visas Bretkūno *Biblijos* rankraštis yra ypač svarbus, nes jis tiksliau už knygas atspindi autoriaus ketinimus pasirinkti vieną ar kitą ženklą. Bretkūno rankraštis įdomus dar ir tuo, kad komisija, grupė kunigų jį peržiūrėjo ir koregavo, jame išlikę daug taisytojų pastabų.

Mokslininkams ankstyvi raštai irgi įdomūs tuo, kaip jie atspindi rašytojo tarmę. Pavyzdys būtų kai kurios Mažvydo raštų žemaičių tarmės ypatybės. Tai jis rašė „imkiet mani ir skaitikiet" (dabar turėtume skaityti „imkiat mani ir skaitykiat". Žodžių pabaiga *-kiat* yra žemaitiškas liepiamosios nuosakos variantas.

XVI a. rašytojai padėjo įtvirtinti rašto lietuvių kalba tradiciją ir padarė pagrindą vėlesniems rašytojams. Tai ir daug kitų kalbos istorijos dalykų studijuojama PLB Lituanistikos katedroje Čikagoje.

Tiems, kurie ketintų važiuoti šį rudenį į Lietuvą, labai patartume aplankyti atvežto iš Vokietijos (saugomo Slaptajame Rytų Prūsijos archyve Berlyne) Bretkūno *Biblijos* rankraščio, taip pat Bretkūno tyrinėjimų parodą. Daugiau informacijos galima gauti, skambinant į Lietuvių kalbos institutą, 011-370-8-5-234-6472 ar elektroniniu paštu subacius@lki.lt

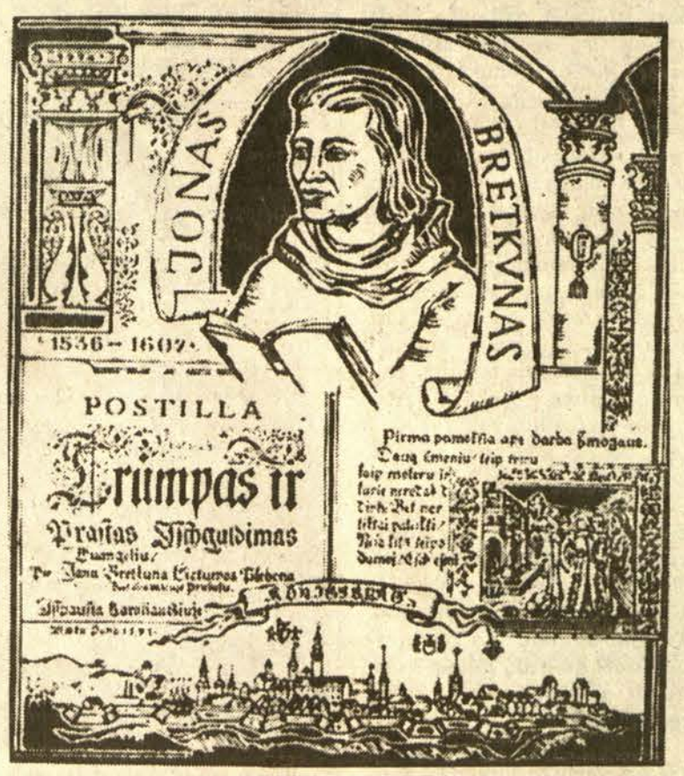

Jonas Bretkūnas. Dailininkė Eva Labutytė. 1974 m. Nuotrauka iš *Mažosios Lietuvos enciklopedijos*.

Juozas Keliuotis — tautinės kultūros ugdytojas

Juozas Keliuotis.

Vertindamas ir tyrinėdamas literatūrinį palikimą, siekdamas pagilinti, papildyti mūsų raštijos istoriją, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas Vilniuje rengia iškilių lietuvių rašytojų, literatūros tyrinėtojų jubiliejines mokslines konferencijas. Tokiose konferencijose instituto moksliniai darbuotojai, literatūros tyrinėtojai, universitetų profesoriai nuodugniai nagrinėja tokių autorių kūrybinę veiklą, neretai pateikdami naujų įžvalgų, iki tol nežinomų arba mažai žinomų duomenų. Šiose konferencijose skaitytų pranešimų, paskaitų pagrindu institutas išleidžia specialius mokslinius leidinius. Pastaraisiais metais institute įvyko Ignui Šeiniui, Jurgiui Savickiui, Juozui Grušui, kitiems žymiems mūsų rašytojams skirtos jubiliejinės konferencijos. Neseniai buvo surengta mokslinė konferencija „Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos". Ji skirta šio žymaus publicisto, kritiko, estetiko 100-sioms gimimo metinėms.

— Tarp kitų nepriklausomos Lietuvos kultūrininkų Juozas Keliuotis išsiskyrė plačiu požiūriu, aktyviu visuomeniškumu, o ypač moderniu aktualiųjų to meto problemų suvokimu, — savo pranešime apie J. Keliuočio plėtotą tautinės kultūros programą pasakė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinė bendradarbė D. Striogaitė.

Pranešime ši literatūros tyrinėtoja pabrėžė, kad anksti išryškėjo J. Keliuočio, kaip lietuviškos dvasios ir kultūros ugdytojo, visuomenės nuotaikų formuotojo sugebėjimai. Dar studijuodamas Lietuvos universiteto teologijos ir filosofijos fakultete, jis, 1924-1926 m. redaguodamas katalikiškos pavasarininkų organizacijos žurnalą *Pavasaris*, ugdė religinį, tautinį bei kultūrinį jaunuomenės susipratimą, kreipė didelį dėmesį į asmenybės saviauklę. Savo redaktoriavimą J. Keliuotis pradėjo vedamuoju straipsniu „Kurkime naują gadynę", o po poros metų, vykdamas Paryžiun tęsti literatūros, meno, filosofijos, sociologijos, žurnalistikos studijas Sorbonos universitete ir Aukštojoje socialinėje mokykloje, neramiai atsisveikino kitu straipsniu „Gyventi ar mirti?" Mat, po Seimo rinkimų 1926 m. krikščionys demokratai pralaimėjo, tad J. Keliuotis tame straipsnyje pabrėžė: „Budėkime, kad kultūros kūryboje nepralaimėtume". Šiuose straipsniuose jau išryškėjo besiformuojanti jo tautinės kultūros programa. Ji buvo brandinama jam studijuojant Paryžiuje. V. Mykolaičio-Putino prašymu iš ten *Židinio* redakcijai J. Keliuotis šia tema atsiuntė keletą straipsnių, tarp jų — ir didesnę studijėlę „Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva". Čia J. Keliuotis aptarinėja Rusijos, Vakarų Europos ir Lietuvos skirtingumus, ieškodamas geriausio ateities kelio ir orientyro: ar Lietuvai eiti su Rytais, ar su Vakarais, ar kurti Rytų ir Vakarų sintezę, išmąstytą filosofo S. Šalkauskio, bet, J. Keliuočio nuomone, miglotą. Minėtoje studijoje jis pareiškė, kad Lietuva drauge su katalikybe jau paveldėjo Vakarų civilizaciją ir jai tinkamiausia vakarietiška orientacija, nors iš esmės turėtų būti ugdoma originali, savita lietuviška kultūra.

J. Keliuočio tautinės kultūros programa atsispindėjo 1931-1940 m. Kaune jo leistame ir redaguotame savaitiniame žurnale *Naujoji Romuva*. Žurnalas garsino, propagavo nuoseklaus reformavimo kelią, kritikavo partinį egoizmą, pasisakė prieš prorusišką kultūros orientaciją. Kai Valstybės teatre ėmė dirbti iš Rusijos emigravęs režisierius Michailas Čechovas, J. Keliuotis paskelbė savo straipsnį „Ar Čechovas mums reikalingas?" Straipsnyje teigė, kad svetimą meną galima tik į parodas priimti, bet kitataučiams nedera užleisti įtakingų pozicijų.

Pasak konferencijoje kalbėjusio poeto J. Juškaičio, jam, jaunesnės kartos atstovui, *Naujoji Romuva* visuomet imponavo lietuviškumu, katalikiškumu ir modernumu.

Savo atsiminimais apie darbą kartu su J. Keliuočiu *Naujosios Romuvos* redakcijoje pasidalino konferencijoje dalyvavęs, žilagalvis literatūros tyrinėtojas ir publicistas V. Aleksna. Apie 1940 m. sovietų valdžios uždaryto ir 1994 m. atnaujinto žurnalo *Naujoji Romuva* veiklą ir kryptis kalbėjo dabartinis jo redaktorius A. Konickis.

Su J. Keliuočio leistos *Naujosios Romuvos* turiniu ir kryptimi siejosi literatūros tyrinėtojos D. Satkauskytės konferencijai pateiktas pranešimas „Kritikos misija J. Keliuočio požiūriu". Be kita ko, tyrinėtoja pasakė, kad J. Keliuotis kėlė literatūros kritikų visuomeninį vaidmenį. Pasak jo, kritikai ne tik patys privalo suprasti autorių ir jo kūrinį, bet ir padėti visuomenei jį atskleisti. Šio pranešimo mintis pratęsė Vilniaus Pedagoginio universiteto dėstytoja dr. G. Vanagaitė, nagrinėjusi J. Keliuočio literatūrinės kritikos perspektyvas ir ribas. Pasak prelegentės, recenzijas J. Keliuotis rašė visoms literatūros rūšims: poezijai, epikai ir dramai. Jo recenzijoms būdingas santūrus ir inteligentiškas tonas. Prelegentės nuomone, dar 1929 m. žurnale *Židinys* paskelbtas J. Keliuočio teorinis straipsnis „Kritikos psichologija" galėtų būti laikomas jo literatūrinės kritikos programa, kuri sutampa su amžiaus pradžioje vėl aktualizuotu ir sumodernintu psichologiniu literatūros interpretacijos metodu. Išdėstęs pavojus, kurie laukia principingo ir nepaperkamo kritiko, Keliuotis pristato intelektualinės, sociologinės — marksistinės, impresionistinės bei kitų kritikos rūšių negebėjimą atskleisti kūrinių visapusiškumą. Kaip atsvarą šioms, racionaliai žmogų suvokiančioms, kritikoms jis pateikė naujos, modernia psichologija besiremiančios kritikos pakraipą.

Dr. G. Vanagaitės nuomone, J. Keliuočiui, pažinojusiam kritikos ir meno naujoves, propagavusiam modernų meną, originalumą ir naujų kelių ieškojimą, vis dėlto recenzijose pačiam ne visuomet pavykdavo šiuos dalykus atpažinti ir išryškinti. Antai, bene daugiausiai recenzijų susilaukusį J. Kossu-Aleksandravičių J. Keliuotis laiko moderniu kūrėju, tačiau net nebandė aiškinti, koks jo santykis su lietuviška poezijos tradicija, kodėl jis laikytinas moderniu autorium.

J. Keliuočio kritikos straipsniuose ryškios H. Bergson vitalistinės metafizikos idėjos, prancūziškoji tematika, kurią savo pranešime nagrinėjo Vytauto Didžiojo universiteto dėstytoja E. Naujokaitienė. Ch. Baudelaire *Blogio gėles* J. Keliuotis priėmė kaip besąlyginio pliuralizmo programą, A. Gide ironiškumas, kritiškumas buvo ir J. Keliuočio estetikos gairės.

Prieškario *Naujoje Romuvoje* J. Keliuočio iškelti A. Gide arba M. Proust laikysenos pavyzdžiai net po sovietmečio neleido visai nuslopinti prancūzų kultūros ieškojimų dvasios, kuri, išsaugota iki mūsų dienų, įgavo dabar Vilniuje leidžiamos atnaujintos *Naujosios Romuvos* pavidalą, sakė E. Naujokaitienė.

Literatūros tyrinėtoja pažymėjo, kad sovietmečiu nutildytas J. Keliuotis vis dėlto nenustojo sielotis dėl lietuvių kultūros lemties, bodėjosi priespauda, propagavo dinamišką gyvenimą, vaizgantišką dvasią. Bet tos galimybės buvo siauros. J. Keliuotį ne tik pašalino iš Rašytojų sąjungos, bet jau 1945 m. suėmė ir įkalino Pečioros lageriuose. Vos grįžusį vėl suėmė, uždarė į Solikamsko lagerį, kuriame išbuvo iki 1956 m. Gūdų sovietmetį, lagerių metus J. Keliuotis aprašė memuaruose *Dangus nusidažo raudonai*. Ši sovietmečiu parašyta knyga išeivijos pastangomis buvo išleista JAV. Konferencijoje paaiškėjo, kad rankraščius slapčiomis į laisvąjį pasaulį perdavė buvęs politinis kalinys, Nepriklausomybės akto signataras Algirdas Patackas. Reikėjo drąsos ir jam, ir autoriui ne tik parašyti, bet ir išsaugoti rankraštį: juk sovietinio saugumo pareigūnai, informatoriai nuolat sekė kiekvieną J. Keliuočio žingsnį, buvo registruojami pas jį ateinantys žmonės, jo bute įtaisyta pasiklausymo aparatūra. J. Keliuočio sekimo bylą tyrinėjo ir Konferencijoje pateikė įdomų pranešimą literatūros tyrinėtoja R. Tūtlytė. Apie prislėgtą J. Keliuočio nuotaiką tais gūdžiais laikais iš savo susitikimų su juo papasakojo poetas J. Juškaitis. Savo prisiminimais apie J. Keliuotį sovietinės okupacijos metais konferencijoje pasidalino žinomas literatūros tyrinėtojas, kritikas prof. V. Kubilius. Savo prisiminimų pluoštelį jis sutiko perduoti „Draugo" kultūriniam priedui.

Algimantas A. Naujokaitis

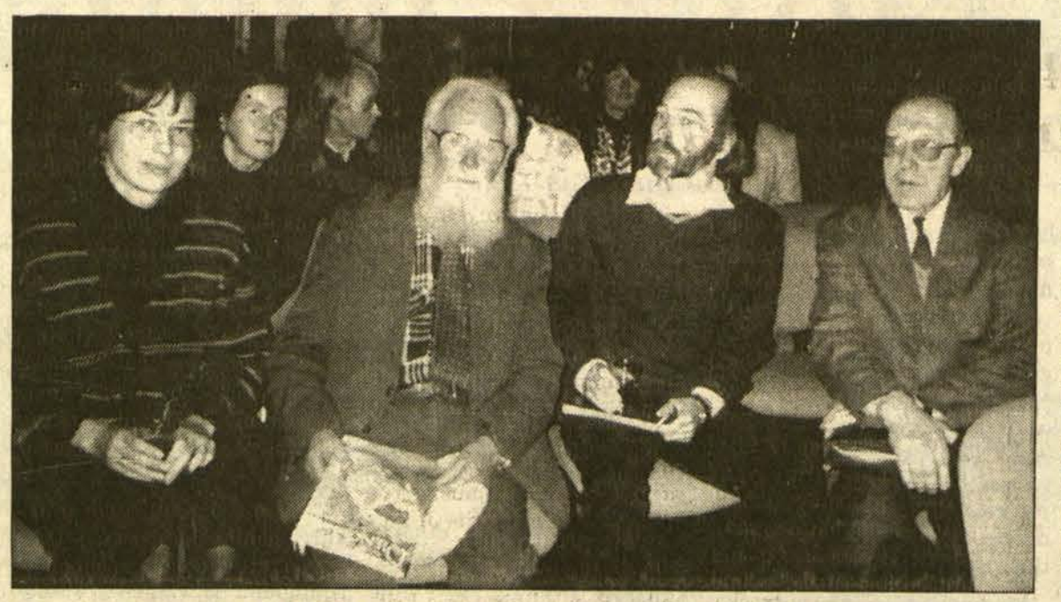

Konferencijos salėje. Sėdi iš kairės (pirmoje eilėje) literatūros tyrinėtoja dr. G. Vanagaitė, *Naujojoje Romuvoje* kartu su J. Keliuočiu dirbęs vilnietis publicistas V. Alekna, dabartinis *Naujosios Romuvos* redaktorius A. Konickis, literatūros tyrinėtojas prof. V. Kubilius. Donatos Mitaitės nuotr.

Užmūrytas intelektualas

Vytautas Kubilius

Guliu kaip užmūrytasis, kuriam leista alsuoti.
Antanas Škėma

Paskutiniuosius du dešimtmečius Juozas Keliuotis gyveno Antakalnyje, mažame butelyje virš „Kregždutės" kavinės. Grįždamas iš instituto neretai jį sutikdavau. Eidavo šiek tiek pakumpęs, sunkia lagerininko eisena, abejingas gatvės šurmuliui, įsižiūrėjęs pats į save. Prakalbintas tarsi išbusdavo, mokėdavo nusišypsoti drovia užgauto vaiko šypsena. Kviesdavo užeiti — pasišnekėsim... Užeidavau, bet prorečiais ir nenoromis.

Karo metų gimnazistams Juozas Keliuotis buvo legendinė asmenybė. 1943-1944 metų žiemą Vilkijoje ryte rijau senuosius *Naujosios Romuvos* numerius su P. Picasso ir V. Vizgirdos paveikslų reprodukcijomis, F. Kafkos, J. Joyce ir A. Vaitkaus (Katiliškio) proza, R. M. Rilkės, J. Kossu-Aleksandravičiaus ir H. Nagio eilėraščiais. Kokia įvairiaspalvė, įdomi ir graži atrodė ta Lietuva, kurios jau nebebuvo. Lyg jos šventiškas atodūsis, kažką viltingai žadantis, pasirodė vokietmečio pabaigoje *Kūrybos* žurnalas: paslaptinga O. Milašiaus figūra, persmelkiantis V. Mačernio eilių melancholiškas tembras, filosofinė Br. Krivicko ir M. Indriliūno kritikos straipsnių rimtis. Redaktorius stovi šitos naujos bangos priešakyje — jis išmintingai rašo apie poeziją, dailę, teatrą, įžvalgiai atpažįsta talentus ir entuziastingai visus veda. Toks buvo Juozas Keliuotis — *Naujosios Romuvos* ir *Kūrybos* redaktorius.

Karo metų gimnazistai, nuplakti pokaryje komunistinės ideologijos rykštėmis ir perkrikštyti, nepamiršo tų politinės tolerancijos ir kultūros autonomijos principų, kuriais J. Keliuotis grindė savo žurnalų turinį ir leidybą. Vienur kitur — neišvežtų inteligentų butuose — tebegulėjo *Naujosios Romuvos* komplektai, ir čia azartingai ieškota argumentų pagrįsti moderniosios lietuvių dailės („arsininkų") tąsą socialistinio realizmo rėmuose. Aleksys Baltrūnas, paskirtas *Kultūros barų* redaktoriumi, iškart prisiminė romuviečių-intelektualų poleminius pokalbius prie apskrito stalo (sovietmečio spaudoje — negirdėta naujovė) ir po vieno atviro pokalbio 1972 metais buvo išvytas iš redakcijos (tada išknista ir jo savanorystė gen. P. Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje).

Pirmą kartą Juozą Keliuotį pamačiau, berods, 1956 m. rudenį, atsibeldęs nei prašytas, nei lauktas į jo mažą kambarėlį Žvėryne. Neseniai buvo grįžęs iš Sibiro lagerių (I. Erenburgo ir A. Vienuolio pastangomis), bet apie tai visiškai nekalbėjo. Pasakojo linksmas istorijas apie V. Krėvę (po 1926 m. perversmo tikėjosi tapti ministru pirmininku), B. Sruogą („politikos aferistas", rašęs užsakomus, gerai apmokamus straipsnius), V. Mykolaitį-Putiną („ateitininkų poetas ir pažiba" kas sekmadienį atnašaudavo mišias studentams), J. Kossu-Aleksandravičių („kol bus M. Biržiška profesorium, tol kojos į universitetą nekelsiu").

Tuo metu J. Keliuotis vertė iš prancūzų kalbos A. Daudet romaną *Laiškai iš mano malūno*. Turėjo daug kūrybinių sumanymų, kuriuos tikėjosi realizuoti „atodrėkio" metu. Jau buvo spėjęs parašyti dramą, adresuotą Panevėžio teatro scenai (ten dirbo Juozas Miltinis — jo draugas ir globotinis). Per vieną iš atsilankymų tą pjesę davė man paskaityti. Taurūs lietuviai policininkai gelbsti gestapo persekiojamas aukas — įstabi lietuvių tautinė vienybė hitlerinės okupacijos metais. Supratau, kad autorius kiša galvą tiesiog po išgaląstu „vieningosios srovės" peiliu. Patariau niekam nerodyti šio kūrinio, kuriame tautos vienybė iškeliama virš privalomos klasių kovos, o komunistai iš viso nefigūruoja kaip tautos gelbėtojai. Bet autoriui atrodė, kad jis parašė tiesą ir jam nėra ko bijoti. Tuo labiau, kad Kultūros ministerijoje sėdi Juozas Banaitis, senas jo bičiulis, kurio prozą jis spausdino *Granite* ir Naujojoje *Romuvoje*. Tačiau ministras negalėjo apsaugoti pjesės nuo ideologinio patikrinimo procedūros. J. Keliuočio kūrinys atsidūrė Centro komiteto ortodoksų rankose, ir netrukus A. Sniečkus garsiai apkaltino „žinomą fašizmo garbintoją" bandymu „prašmugeliuoti" tarybinei liaudžiai svetimą ideologiją.

Katastrofiškai baigėsi J. Keliuočio bandymas įsilieti į sovietinės Lietuvos literatūrinį gyvenimą. Iš laisvėn paleistų politinių kalinių — rašytojų buvo laukiama atgailos, idėjinės ištikimybės pareiškimų ar bent neutralios laikysenos. Rašytojų sąjungos durys net „atodrėkio" metu itin sunkiai prasiverdavo sugrįžusiems iš lagerių „plunksnos broliams". Viename Valdybos posėdyje 1970 m. spalyje buvo svarstomas romanisto Jono Šukio, teisto mirties bausme, prašymas grąžinti jį į Rašytojų sąjungos eiles. Juozas Baltušis griežtai pasipriešino: „Jis vėl rašys prieš mus, jei tarybų valdžia sugriūtų". Kazys Saja kandžiai paklausė: „Ar yra tokia perspektyva?" Visi nusijuokė, bet J. Šukio prašymas buvo atmestas. *Naujosios Romuvos* redaktorius nenusilenkė ir neatsiprašė (už lageriuose praleistus metus), o pasikėsino reabilituoti „lietuviškus vokiškųjų okupantų talkininkus". Jis visam laikui tapo nepatikimas, nepriimtinas, pavojingas. Išleistose knygose nebuvo žymima net jo, vertėjo, pavardė. Po kurio laiko išgirdau iš pažįstamų J. Keliuočio aimaną: ar tik ne Kubilius įskundė jį Centro komitetui... Juk negalėjo senas bičiulis — ministras jį išduoti... Nebandžiau aiškintis. Turėjo praeiti keleri metai, kol vėl ėmėm susitikinėti.

1969 m. išėjo mano paruošta Fausto Kiršos kūrybos rinktinė *Pelenai*. J. Keliuotis pasidžiaugė savo draugo, ištikimo, „romuviečio", sugrįžimu Lietuvon — tegul ir po mirties. Visą vakarą nuotaikingai pasakojo įvairius jo gyvenimo epizodus: mirtiną susipykimą su B. Sruoga nepaskyrus premijos už *Milžino paunksmę*; nelaimingą meilę — mylimoji Marijona Rakauskaitė, Operos solistė, išėjo pas kitą; teatrališkas J. Miltinio derybas su dailininku Liudu Truikiu — grąžinkite žavingąją Karmen nelaimingam poetui už 3,000 Lt., kuriuos baigiąs surinkti iš jo draugų...

J. Keliuotis mokėjo įsižiūrėti į žmogų, jį suprasti, užjausti ir pasilinksminti iš tarpusavio santykių painiavos. Nebuvo egocentrikas, čiulbantis tik apie save ir stumdantis į šonus visus, galinčius užstoti jo unikalumą ir istorinę reikšmę. Kultūra jam buvo kolektyvinis veiksmas, kuriame visiems pakanka vietos atnešti savo šapą. Pasakodamas apie F. Kiršą, A. Herbačiauską, J. Vienožinskį, V. Eidukevičių, jis pasijusdavo grįžęs pas savuosius, sugrįžęs į ano meto kultūrinę aplinką, kuri jį maitino savo idėjomis ir drąsiais užmojais, kurioje jis pats buvo spiritus movens. Protarpiais nusijuokdavo, užsimiršęs ir laimingas.

Sovietmečio lietuvių literatūra J. Keliuočio, regis, visai nedomino (nebuvo skaitęs nė vienos Just. Marcinkevičiaus knygos). Pagirdavo modernumo linkmę šiuolaikinėje lietuvių dailėje, bet jos neįžiūrėjo literatūroje. „Korsakyne" (Lietuvių kalbos ir literatūros institutas) jam tebuvo tarybinės ideologijos oficialus bastionas — labai galingas, jo supratimu. Ne kartą priekaištavo — kodėl mes nepadedame išspausdinti jo darbų ir negrąžiname jo į literatūros pasaulį, kur jis turi ką pasakyti. Jūs rašote apie F. Kiršą, J. Baltrušaitį. S. Nėrį, nematę ir nepažinę, o man, buvusiam visai arti, neleidžiate prasižioti... Jam atrodė, kad buvę trečiafrontininkai, stovėdami valdžios pašonėje, jį stumia šalin kaip buvusį ideologinį varžovą. Tai jie 1945 m. pradžioje atsikeršijo, išbraukdami jį — vieną pirmųjų — iš Rašytojų sąjungos narių sąrašo, o vėliau pasiuntė neigiamą charakteristiką jo baudžiamajai bylai. Septintojo dešimtmečio pabaigoje J. Keliuotis atnešė į Instituto biblioteką nemažą krūvelę prieškario prancūziškų veikalų apie romantizmą. Nudžiugau — bus svari atrama romantizmo studijoms. Kai susiruošiau skaityti, knygų bibliotekoje nebuvo. Kostas Korsakas, Instituto direktorius, neleido jų įsigyti, o įširdęs savininkas pardavė jas atsibeldusiam iš Maskvos profesoriui.

Du kartus perėjęs Sibiro lagerius, J. Keliuotis taip ir neperprato sovietinės sistemos. Jei atsidūrei jos „priešų" įskaitoje, niekas tau negali padėti, tik tu pats, demonstratyviai išversdamas savo kailį. Bet jo skaistus idealizmas, atgręžtas į Vakarus, netrupėjo ir negalėjo nusižeminti bedieviškam materializmui. Buvo naiviai atviras. „Taip, aš tikrai nusistatęs prieš tarybų valdžią nuo 1941 metų, t.y. nuo to laiko, kai prasidėjo trėmimai", — pareiškia tardytojams. Nemokėjo apsimesti, neturėjo sovietinės formacijos žmonėms būdingo dvilypumo, kurį išugdė savisaugos instinktas. Liko įsipareigojęs aukštesniam dvasiniam pradui, tad negalėjo keistis ir prisitaikyti. O suvalstybintas literatūrinis gyvenimas neįsileido kitaminčių.

Nukelta į 4 psl.

Nusikaltimas be bausmės

Susitaikymo procesas dabartinėje Lietuvoje

Vytautas Bieliauskas

Šiandien kalbėti apie susitaikymą dabartiniame pasaulyje yra, tarsi mėginti suderinti vairius nesuderinamus paradoksus. Dabar, kai JAV ir NATO kovoja su terorizmu, kuris yra laikomas didžiuoju blogiu ir kurį nugalėti norima ne susitaikymu, bet jėga ir sunaikinimu tų, kurie terorizmą kuria bei vykdo, kalbėti apie susitaikymą su tokiais žmonėmis, bent čia JAV-se, galėtų būti vadinama patriotizmo stoka. Ne tik tie, kurių giminės ir draugai buvo nužudyti 2001 m. rugsėjo 11 d., reikalauja nusikaltėlių nubaudimo, bet visa tauta griežtą kerštą už padarytus nusikaltimus laiko būtinu, neišvengiamu. Ir taip dabar vyksta karas, kuriame „gerieji" vyksta į Afganistaną ir naikina Al Qaedos ir talibanų būrius, vadinamus „blogaisiais". Bet juk „gerieji" žudo „bloguosius", ar tai nesuvienija abiejų priešpriešų? Ar tai nepanaikina esminio skirtumo tarp vienų ir kitų?

Kerštingas atsirevanšavimas niekuomet negali vesti prie susitaikymo, be kurio konfliktai niekuomet negali būti išsprendžiami.

Konfliktų sprendimui ir tarpžmogiškam sugyvenimui yra reikalingas dialogas, reikalingas atleidimas, o taip pat padarytų klaidų apgailėjimas.

Dostojevskis savo romane *Nusikaltimas ir bausmė* dideliu kruopštumu pristatė pasauliui labai rimtą literatūrinę ir psichologinę šių abiejų fenomenų analizę. Nusikaltėlis Raskolnikovas visokiais argumentais nori savo kriminalinį nusikaltimą pateisinti, norėdamas jį net laikyti tam tikra būtinybe, nes jo nužudytosios moterys „buvusios bevertės", bet vis dėlto aplinka neleidžia jo sąžinei atsisakyti kaltės jausmo. Galų gale jis prisipažįsta ir, būdamas Sibiro kalėjime, apgaili savo nusikaltimą, atlieka bausmę, norėdamas pasiekti susitaikynimą.

Bet Rimantas Gudelis, savo knygoje The Process of Reconciliation within the Lithuanian Catholic Church (LRSC, 2002) į šį procesą žvelgia visų pirma iš religinės-teologinės puses, ir jo tezėje lieka bene svarbiausias susitaikymo proceso aktas — visiškas atleidimas. Kitaip sakant, čia kalbama apie atleidimą be atkeršijimo, nubaudimo, atgailos ar atsiprašymo, o vien tik tikro atlaidumo iš nuskriaustojo pusės savo skriaudėjams. Susitaikymo procese reikia galvoti pirmiausia apie nusikaltėliui dovanojimą, o ne bausmę, arba kalbėti apie nusikaltimą be bausmės. Tai yra gana įdomus, naujas susitaikymo proceso svarstymas, į kurį čia noriu pažvelgti iš psichologinės pusės. Žinoma, krikščioniški principai negali likti už psichologijos ribų, nes yra labai svarbūs susitaikymo procesui, bet kaip matysime, psichologinės studijos gali duoti Gudelio tezėms tam tikrų papildymų.

Klysti yra žmogiška, bet taip pat ir atleisti

Neseniai trys JAV psichologai (Michael E. McCullough, Steven J. Sandage & Everett L. Worthington, Jr.) paskelbė knygą *To Forgive is human* (1997), kurioje yra labai nuodugniai kalbama apie atgailos, atsiprašymo ir atleidimo reikšmę, tiek asmenybės vystymęsi, tiek tarpasmeniniams santykiams. Susitaikymo proceso jie tiesiogiai nesvarsto, bet pateikiama medžiaga jo aprašymui yra gana naudinga. Man buvo gana įdomu pastebėti, kad ši tema psichologų tarpe yra jau labai plačiai svarstoma ir tyrinėjama. Minėtos knygos bibliografijoje cituojama per 70 knygų ir straipsnių, surištų su atleidimo temomis.

Kiekvienas žmogus, nepaisant, kaip jis yra protingas ir kaip gerai yra jo asmenybė išsivysčiusi, savo elgesyje klaidų išvengti negali. Dėl to senovės romėnai sakydavo, kad „errare humanum est". Elgsenos klaidos visuomet yra pasireiškusios tarpasmeniniuose santykiuose ir dėl to visas civilizuotas pasaulis turi taisyklių kodeksus, nustatančius elgesio vertinimą. Bene svarbiausias šių taisyklių pagrindas yra „Dešimt Dievo Įsakymų". Po to kiekvienoje tautoje randamos vyraujančios tradicijos ir įstatymai. Visa tai duoda pagrindą valstybių ir tautų moraliniams standartams bei jų pritaikymui.

Lawrence Kohlberg, Harvard psichologas, remdamasis šveicarų psichologo Jean Piaget išvadomis, išvystė moralinio vystymosi schemą, susidedančią iš trijų aukščių, kuriuos jis dar kiekvieną padalino į du, tuo būdu išvystydamas šešis moralinio vystymosi tarpsnius. Robert Enright (1992), Wisconsin universiteto profesorius, pritaikė šią Kohlberg schemą atlaidumo vystymuisi. Pagal schemą yra šeši atleidimo lygiai:

1. kerštingas atleidimas. Atleidimas yra galimas, tik jei nusikaltėlis yra nubaudžiamas ligi tiek, kiek jis padarė žalos ar skausmo;

2. atsilyginimu paremtas atleidimas. Šiuo atveju yra duodamas atleidimas, jei nusikaltėlis duos atlyginimą už padarytą skriaudą;

3. socialiniu spaudimu paremtas atleidimas. Atleidimas yra suteikiamas dėl socialinio spaudimo jį padaryti;

4. teise paremtas atleidimas. Atleidimas yra daromas, remiantis teisinių, moralinių ar socialinių sprendimų;

5. atleidimas, kaip socialinės harmonijos atstatymas. Atleidimas yra duodamas, siekiant atstatyti socialinę harmoniją ir pagerinti santykius;

6. atleidimas, kaip meilės išreiškimas.

Atleidimas yra vykdomas be jokių sąlygų, nes jis paskatins tarpusavę meilę ir susitaikymą.

Pagal Kohlberg ir Enright, tiek moralinis elgesys, tiek atleidimas yra išvystomas, žmogui augant ir brėstant. Norint šią schemą pritaikyti susitaikymo procesui, reiktų turbūt panašių į susitaikymą tarpsniukų, bet iš esmės visišką susitaikinimą būtų galima pasiekti tik penktame ar šeštame atleidimo lygyje.

Psichologai buvo ir yra susidomėję atleidimu ir susitaikymui, kaip procesu, kuris padeda žmogui savyje panaikinti jausminę įtampą ir atgauti savijautos pusiausvyrą. Visa eilė studijų yra parodę, kad žmonės, kurie sugeba kitiems atleisti, pagerina savo psichinę ir fizinę sveikatą. Išeitų, kad, atleidžiant kitiems, įvyksta tam tikra prasme atleidimas ir sau, nes iš esmės visi mes darome klaidų, kurios ir mums gali būti atleidžiamos, kai „mes atleidžiame savo kaltininkams". Tuo būdu aukšto lygio atleidimas yra ne tik dovana kitam ar kitiems, bet jis taip pat dovana ir sau pačiam.

McCullogh, Sandage ir Worthington yra sudarę keletą pratybų, kurias jie naudoja savo klinikinėje praktikoje — psichoterapijoje. Pagal jų galvojimą, psichoterapijos būdu galima žmonėms padėti išvystyti meile paremtą atleidimą. Jie siūlo šiuos metodus naudoti šeimos terapijoje, tarpasmeninių santykių terapijoje ir t.t. Klysti, atleisti ir iš savo ir kitų klaidų mokytis yra labai svarbu, nes tinkamas šių procesų supratimas gali padėti ir individams, ir grupėms, tiek intelektualinėje, tiek emocinėje plotmėje.

Kalbėdamas apie susitaikymo procesą posovietinėje (dabartinėje) Lietuvoje, Rimantas Gudelis savo studijoje parodo, kad yra gana rimtų spragų Lietuvos Katalikų Bažnyčioje, jos susitaikymo procese. Sovietų režimas buvo sukūręs labai plačią dirvą nusikaltimams vykdyti: šnipinėjimas, režimui pataikavimai, melas ir skundai, fiziniai ir psichiniai kankinimai - nuskriaudė daug žmonių. Režimui sugriuvus, liko daug nuskriaustųjų ir daug skriaudėjų. Jų liko ir dar tebėra Katalikų Bažnyčios hierarchijoje; jų buvo ir dar tebėra visoje tautoje. Reikia pastebėti, kad, sovietų sistemai sugriuvus, kai kurios tautos, pvz., čekai, buvo sąmoningai įvedę susitaikymo procesą. Nepaisant, ar tokie procesai ten buvo sėkmingi, ar ne, vis dėlto tenka su nusivylimu konstatuoti, kad Lietuvoje tokie procesai buvo siūlomi, bet jų niekas nevykdė.

Nuskriausti žmonės buvo palikti gyventi nusivylime, pyktyje ir pagiežoje, o jų skriaudėjai liko daugiausia savo vietose, galėjo ir gali gyventi be jokio atgailavimo ar atsiprašymo. Nors Seimas buvo išleidęs įstatymą, pagal kurį buvę aktyvūs partijos ir KGB darbuotojai turėjo būti išjungiami iš valdiškų darbų bei vadovaujamų vietų, deja, tai įvyko gal tik išimtinais atvejais, bet dažniausiai viskas liko, daugiau ar mažiau, kaip buvo seniau. Argi nebuvo tikras šio proceso paniekinimas, kad nesenai Lietuvos Seimas buvo nutaręs duoti kompensacijas buvusiems KGB valdininkams, kurių gyvenimo standartas dabartinėje laisvoje Lietuvoje buvo nukritęs. Tik pasipriešinus prezidentui ir buvusiems politiniams kaliniams pradėjus demonstruoti, šis įstatymas eigos negavo.

Atrodo, kad sovietų sistemos sunaikintos žmonių sąžinės panaikino juose kaltės jausmus, ir taip pamažu buvo pamiršta, kad skriaudėjams reiktų prašyti atleidimo. Pamiršta, kad skriaudos turi būti atlyginamos ir kad nuskriaustiesiems turi būti ir fiziniai, ir moraliniai kompensuojama. Lietuvoj dar tebeegzistuoja aplinka, kuri neduoda paskatinimo rodyti gailestį dėl savo padarytų nusikaltimų. Suprantama, kad tenai yra asmenų, kurie iš meilės savo žmonėms ir savo kraštui yra atleidę savo skriaudėjams: savyje jie išgyvena susitaikymą. Visgi neatrodo, kad jų didžiadvasiškumas padarė įspūdžio tiems, kuriems reiktų gailėtis, atsiprašyti ir mėginti atsiteisti. Ten dabar jau galvojama, kad apie nusikaltimus nėra ką bekalbėti, nes jų nebuvo. Nusikaltimai nesurišami su jokia bausme, nes gi jų nebuvo. Raskolnikovas galų gale už savo nusikaltimą darė atgailą, bet tai buvo seniau, o dabar nėra ko gailėtis, kai niekas neprisipažįsta nusikaltęs.

Susitaikymas be atgarsio

Rimantas Gudelis savo knygoje atsargiai išreiškia nusivylimą, kad Katalikų Bažnyčioje susitaikymo procesas tarp skriaudėjų ir nuskriaustųjų vyksta labai lėtai, o kai kur visai nejuda. Abiejose pusėse dalyvavę hierarchijos atstovai daugiausia nesugebėjo atidaryti savo sąžinę, atidaryti savo širdį ir mėginti rodyti brolišką susitaikymą. Susitaikymas vyksta, bet jis yra be atgarsio, tad Bažnyčios žaizdos ir kančios nėra išnykusios. Susitaikymas vyksta taip pat ir tautoje, bet ir jis vyksta labai nepastebimai. Dėl to tauta kenčia: pagieža, neapykanta, suktybės, melai ir vienas kito niekinimas tebevyksta, panašiai, kaip buvo sovietinėje sistemoje. Atrodo, kad susitaikymas Lietuvoje jau yra pavėluotas: buvo praleista daug laiko, skirta daugiau pastangų nusikaltimams užtušuoti, o ne juos išryškinti. Per 12 metų susitaikymui neįvyko, turbūt neįvyks ir per kitą dešimtmetį. Atrodo, kad nusikaltimai buvo ir liks be bausmių. Bet gal bausmės nėra tiek svarbios, kiek svarbūs teisingumo, apgailėjimo, atleidimo ir artimo meilės principai. Galbūt šių principų jau negalės įsisavinti nei buvusieji sovietmečio skriaudėjai, nei nuskriaustieji. Tad reikia atkreipti dėmesį į naujas kartas, augančias dabar Lietuvoje. Jauniesiems reikia duoti progos kopti moraliniais tarpsniais į aukštumas. Jiems reikia suprasti vertybes ir įsisavinti moralinius principus. Jiems reikia duoti progų išvystyti sąžinės jausmą. Ir šitai tinka ne tik pasaulietiškam jaunimui, bet ir Lietuvos jauniesiems kunigams bei vyskupams.

Atleisti, susitaikyti yra procesas, be kurio mūsų tauta negalės išlikti. Taika, ramybė, vienybė yra tokios gražios žmogiškos ir dieviškos dorybės. Kristus, mirdamas ant kryžiaus, pasakė: „Tėve, atleisk jiems, nes jie nežino ką daro". Tai buvo atleidimas, pilnas meilės. Tokio atleidimo reikės ir mūsų susitaikymui.

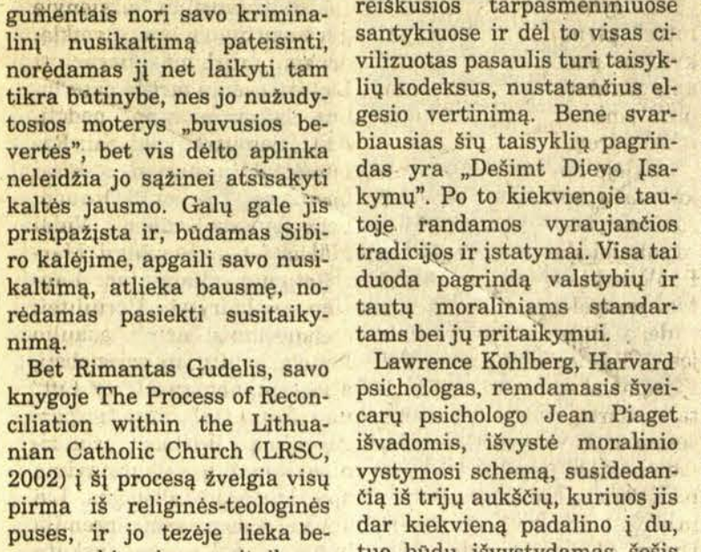

Po svarstybų Dainavoje. Iš kairės: dr. Vytautas Bieliauskas, dr. Jonas Račkauskas, dr. Remigijus Misiūnas ir kun. dr. Rimantas Gudelis.

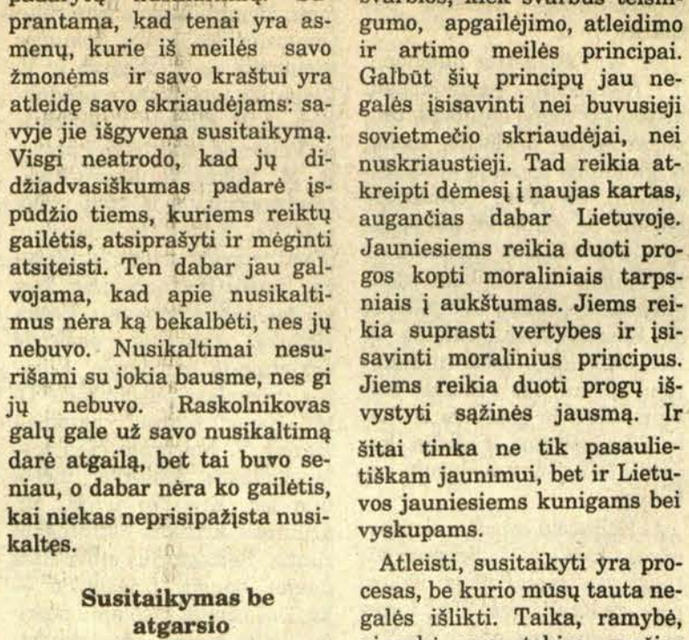

Spalio 16 d. Aktorių namuose Vilniuje pristatyta teatrologės Ramunės Marcinkevičiūtės knyga *Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių*. Knygą išleido „Scenos" leidykla. G. Žilinsko (Elta) nuot.

2002-ųjų metų vasarą Dainavoje (Manchester, Michigan) vykusioje 46-oje Lietuvos fronto bičiulių studijų savaitėje — rimtos svarstybos neapsiribodavo vien diskusijomis po paskaitų, o buvo tęsiamos ir pietų metu... Iš kairės: dr. Kęstutis Skrupskelis, dr. Vytautas Bieliauskas, dr. Petras Kisielius, dr. Remigijus Misiūnas, kun. dr. Rimantas Gudelis, dr. Jonas Račkauskas ir Vytas Petrulis.
Jono Urbono nuotrauka.

Užmūrytas intelektualas

Atkelta iš 3 psl.

Čia nebuvo jokios kolektyviškumo dvasios — jei tave talžo, niekas neužstos, o iš tolo apeis kaip raupsuotąjį. Virš galvų nuolat švytruoja ideologinių kampanijų vėzdai, ir kiekvienam rūpi išlikti saugioje zonoje bei pakilti į „neliečiamųjų" kastą. Kupinas didelių planų ir kultūrinės veiklos entuziazmo, J. Keliuotis buvo išmestas iš viešo gyvenimo tarytum musė iš žemaičio barščių. Izoliuotas kaip veikianti kūrybinė jėga, jis vis dėlto nesidavė nutildomas ir nesusitaikė su nebylio padėtimi, o nuolat daužėsi į plienines savo narvelio grotas, rašydamas vis naujas dramas, romanus, pasakas, atsiminimus, eilėraščius. Rašymas — tai jo buvimo forma, kurios negalėjo nei išsižadėti, nei kuo kitu pakeisti. Nebuvo mirtinai nugąsdintas, kad išsižadėtų pats savęs. „Kai aš atsėdėjau dešimtmetį, tai man jokie mušimai nebaisūs", — kartą prasitarė Antanas Miškinis, sekamas 22 saugumo agentų ir informatorių. Panašiai turėjo galvoti ir J. Keliuotis, tik jo padėtis buvo nepalyginamai šiurpesnė — vidinio emigranto, nuolat stebimo ideologinio priešo padėtis, nesikeičianti per dešimtmečius. Kaip ištverti ir išlikti?

Smaugiamo intelektualo situaciją šiek tiek supratau, bet ne iki galo — iki neurozių kvaitalo ar pakartųjų drąsos — vis tiek viskas prarasta... Sunku buvo atskirti, kur persekiojamo žmogaus psichozė, o kur realybė. Už sienos apgyvendintas saugumietis, stebintis visus, kas tik užeina, ir besirausiantis jo popieriuose kur nors išvykus. Kažkoks inžinierius įkyriai lanko, vežioja prie Žaliųjų ežerų ir klausinėja, ar jis pritariąs Sovietų Sąjungos invazijai Čekoslovakijoje, kaip pritarė Vytautas Sirijos Gira. Atsiranda elegantiška moteris ir prašo naujų kūrinių. Ar ji ne provokatorė? Ar mašininkė, paėmusi perrašyti jo rankraščių, nenuneš jų į Saugumą? Užjūrio svečiams jis pats pasiūlo savo lagerinių atsiminimų rankraštį — imkite ir vežkitės, o jie baimingai sprunka pro duris. Net prieškario rašytojai, grįžę iš Sibiro, ateina jo iškvosti kaip Saugumo informatoriai. Naiviai geraširdis ir pasitikintis jis nebežinojo kuo pasitikėti, kaip ir tie pokario partizanai, išduodami bunkerio draugų. Apie savo įtarimus ir baimes jis pasakodavo griausmingu šiek tiek apkurtusio žmogaus balsu, kaip ir apie Aleksį Churginą, įskundusį jį gestapui už *Kūrybos* žurnalo vakarietišką kryptį (1944 m. pavasarį turėjo slapstytis). Tie baimingi tardyto ir mušto žmogaus pasakojimai vieną dieną virto apčiuopiama tiesa, kai J. Keliuotis paprašė pasirašyti svečių sąsiuvinyje (to pareikalavęs kaimynas). Buvo aišku, kad kalbančiųjų balsai įrašinėjami paslėptu mikrofonu, o svečių sąsiuvinys padeda identifikuoti, kas ką pasakė. Saugumas netrukdė lankytis pas J. Keliuotį jauniems dailininkams, filosofams, pusiau slaptų būrelių nariams — tik budriai ir patogiai stebėjo. Buvo nejauku ir priklu kalbėti, žinant, kur nueina tavo balsas. Lietuvos ypatingame archyve guli keli tomai tų iššifruotų pokalbių stenogramų, peržiūrėtų ir pasirašytų aukštų KGB pareigūnų. J. Keliuočio švietėjiškoje veikloje (pašnekesiai apie naujausias Vakarų meno ir filosofijos kryptis, iš Niujorko, Paryžiaus, Stockholmo gautas knygas) „direktyviniai organai" nebematė didelės grėsmės sovietinės valdžios pamatams. Tai praeities žmogus, jau neišgalįs nukalti programinių šūkių šių dienų antisovietiniam pogrindžiui, daugiau svaičiojantis estetas negu politikas, kalbantis griežtomis kategorijomis ir kiaurai skrodžiančiais sprendimais. Maža naudos bus iš *Naujosios Romuvos* ideologo, įgrūsto trečią kartą į Sibiro lagerį. Kas kita — parklupdyti, atimti idėjinės ir moralinės opozicijos aureolę, priversti pačiam pasidaryti charakiri kaip priešingos ideologijos subjektui. Tik parašykite sąjunginei spaudai straipsnį apie savo kartos kelią, kaip parašė V. Mykolaitis-Putinas, tik atiduokite porą eilėraščių *Tiesai*, ir jūsų puiki atsiminimų knyga bus kaip mat išleista. 1972 metais jis atliko privalomus reveransus ir buvo žiauriai apgautas. Jo atsiminimų knyga — pats vertingiausias jo izoliacijos metų darbas — nepasirodė iki šiol.

Paskutinį kartą mačiau Juozą Keliotį, smagiai kvatojantį, pagautą improvizacijos džiaugsmo, apkvaitintą savo paties žodžių srauto, tarsi ištrūkusį iš po ledo lyties. 1982 metų vasarą pakvietė užeiti jo jubiliejinės sukakties dieną. Pakliuvau į Panevėžio teatralų kompaniją. Kaip jie linksminosi, prisimindami savo prieškario draugus ir nuotykius, kokie buvo artimi vienos kitam ir laisvi, pertraukdami kits kito kalbą ir pasišaipydami („Pakaks tau vienam šnekėti, duok ir man", — tildė J. Miltinis įsismaginusį šeimininką).

Tada su gailesčiu pagalvojau, kad karo metų gimnazistų karta, draskyta ir lupta, nepatyrė tokios jungiančios draugiškumo ugnies.